

Nyolc és fél Esticsillag

Eminescu költészetének tartalmi értékeivel, amelyek az egyetemes kultúra értékei is egyben, annyian foglalkoztak, hogy nem szükséges meglátuk bizonygatásának teret szentelnem. Igaz, hogy mint minden nagy költő egyetemessége, Eminescu egyetemessége sem csak térbeli (tehát nemcsak abban áll, hogy ez a román géniusz annyi nép költője, ahánynak a nyelvén megszólal), hanem időbeli is, s hogy emiatt nem fölösleges mindig újra vallani róla, mindig új értékeket találva benne; ám én az évforduló alkalmából megnyilatkozott kortársaim többsége után jutok szóhoz e hasábkon, s joggal érzem úgy, hogy mai Eminescu-képünk, mely az enyém is, már meg van rajzolva.

Ezért hát másról szólok, mégpedig Eminescu költészetének szövegi értékeiről (szándékosan nem mondom „formai“-t, majd meglátjuk, hogy mi okból), s arról, hogy a tartalmi értékeket hordozó szövegiek átültetése egy más nyelvbe — ebben az esetben a magyarba — egyfelől milyen küzdelmes erőpróba, másfelől milyen gyönyörűséges feladat volt azok számára, akik tehetségük legjavával munkálták Eminescu elvileg nyilvánvaló egyetemessége gyakorlati érvényre juttatását.

Tüneményes tulajdonsága az Eminescu-féle verses szövegnek, hogy a legnagyobb természetességgel öltözteti szó-testbe a megfoghatatlan érzést, az elvont gondolatot. Nevezük ezt — csak itt és csak most — tökéletes fogalmiságnak. Egy-egy verse, például a *La steaua*, olyan „egyetlen lehetséges“ módon közöl bizonyos gondolati tartalmat, hogy szövege a legfogalmibb kifejezési módnak, az értekező prózának is becsületére válna, s annak legfelsőbb szintjéhez, egy természeti törvény szóba foglalásához áll legközelebb. Ehhez járul az, hogy az ily módon közölt dolgok költői képekbe épülnek, valamint — s ezzel már átléptünk a forma területére — az, hogy az Eminescu-féle verses szövegnek hibátlan metrikája s a gazdag, tiszta rímelésnek köszönhetően kristályos csengése-bongása van. Nevezük ezt, mint általában szokás, zeneiségnek. S ez után képzeljük el, milyen feladat az Eminescu-verseket újraköltöni egy más nyelven, a pontos fogalmiságnak s a zeneiségnek oly tökéletes egymást-fedése mellett, ami e nagy költő legfőbb sajátja.

Eminescut nem lehet utánozni, egyedisége éppen utánozhatatlanságában rejlik; s a műfordítók mégis ezzel a lehetetlenséggel birkóznak. Román költők részéről száználmas próbálkozás volna új Eminescu-versek létrehozásával kísérletezni, ahogy epigonjai sorsa is bizonyítja (ami nem azt jelenti, hogy Eminescu nem hatott termékenyítőleg az egész román lírára); a műfordítók részéről viszont hősies próbálkozás minden újabb nekigyürkőzés egy-egy Eminescu-vers újraköltésének, ami az őt jellemző tökéletesség elérését, de legalábbis megközelítését célozza.

Hogy a továbbiakban valami érdemlegest mondhassak, szűkítenem kell a kört, hiszen a magyar Eminescu-tolmácsolások ma már egész irodalmat tesznek ki. Hadd szóljak tehát csak a költő életművének koronája, a *Lucaefărul* tolmácsolóiról. Ezt a mély, tiszta lírával telt elbeszélő költeményt eddig tudtommal nyolc személy (nem mind költő) fordította magyarra, s — nem számítva a nyilvánosság elé nem került próbálkozásokat — pár szakasznyival egy kilencedik is hozzájárult az egyéni alkotóműhelyek csendjében végzett, mégis annyira közösségi munkához. E magyar változatok futó áttekintése (beható elemzésükre itt nincsen mód) valamelyest példázza az Eminescu-átültetésekben kétségtelenül mutatkozó fejlődést, a szövegi értékek mind teljesebb átmentődését, a műfordítók viaskodását a lehetetlennel, amelyet lassan sikerül legyőzniük, jóllehet sohasem úgy, hogy az „egyetlen

lehetőséges“ legyen belőle — s egyúttal azt, hogy milyen vonzerőt gyakorolt ez a ragyogó Esticsillag (nemcsak a költemény, hanem alkotója is) a magyar költészetre, a magyar költők egész kis plejádijára.

Rövid előfutamok — kisebb versek fordításai — után vállalkozik az 1900-as években Brán Lőrinc az első magyar nyelvű Esticsillag kigyújtására. Ekkor derül ki, hogy a *Lucaefărul*nak tulajdonképpen már a címe is lefordíthatatlan, mert nevezhetjük ugyan Esticsillagnak, mint Brán Lőrinc tette (s utána még többen, kényszerűségből), de a mondott magyar szó csupán a szóban forgó égitest népic sillagászati megjelölését „tartalmazza“, a *lucaefăr* szó („a fény, a világosság hozója“ jelentésű Lucifer módosulata a román népajkon) mitologikus hangulati felhangja nélkül.

Emeljünk ki két kulcsszakaszt a *Lucaefărul*ból, s figyeljük ezek megszólalását a továbbiakban. Legyen ez a két szakasz Cătălina többször megismétlődő édes hívása, szerelmes esdése az Esticsillaghoz, s az utolsó négy sor, az Esticsillag utolsó válasza e hívásra, mely egyben összefoglalja az egész költemény — ha szabad így fogalmaznom — erkölcsi tanulságát, kegyetlen ítéletmondását az ember és a költő sorsáról. Eredetiben így hangzanak:

*Cobori în jos, lucaefăr blînd,
Alunecînd pe-o rază,
Pătrunde-n casă și în gînd
Și viața-mi luminează!*

*Trăind în cercul vostru strîmt,
Norocul vă petrece —
Cî eu în cerul meu mă simt
Nemuritor și rece.*

Brán Lőrinc ügyesen verselgető lelkipásztor volt, de nem költő; messze állt attól, hogy a költemény tartalmi és szövegi értékeit visszaadhassa. Minden bizonynyal a „népies“ irányzat hatására hangsúlyos verselést alkalmazott az eredeti jambikus helyett (ugyanannyi szótaggal az egyes sorokban), és ennek furcsa — nem rossz — eredménye lett: a több elemből szerves egységbe ötvözött *Lucaefărul*ból az egyik elem, a meseiség domborodott ki. Íme, hogyan hangzanak átköltésében a kulcsszakaszok:

*Szelidfényű esti csillag,
Szállj le egy sugáron,
Jöjj le hozzám, le a földre,
Legyél az én párom!*

*A kis kör, ahol ti éltek
Szerencsés is gyakran,
De én itten vagyok s voltam
Hideg s halhatatlan.*

Kétségtelen, hogy az első kulcsszakasz sokkal jobban sikerült a másodiknál, s ez nem is csoda; az első tartalmilag is beleillik a fordításban jól reprodukált meseiségbe, a második nem (itt már a filozófus Eminescu szólal meg). De van itt más hiba is. Az utolsó szakasz szó szerint lefordíthatatlan, tehát nem elég „megérteni“ s utána magyarul „megcsinálni“; érezni kell, mit akar mondani Eminescu, s ugyanazt kell próbálni valahogy elmondani — úgy, ahogyan ő mondta volna.

1930-ban Fekete Tivadar adta ki teljes Esticsillag-tolmácsolását. Mintha pótolni igyekezett volna, amit elődje akaratlanul elsikkasztott, a romantikus elemet helyezte előtérbe, amint főleg az első kijelölt kulcsszakasz mutatja:

*Ó, szállj le, Csillaghercegem,
Egyetlen szál sugáron,
Adj földön égi fényt nekem,
Szeretlek, légy a párom!*

*A földi, szűk körök között,
Múlandók a gyönyörök,
De útam, világok fölött,
Halhatatlan és örök!*

Hogy ezt a tolmácsolást csupán jó szándék szülte, s nem egyúttal jelentős tehetség is, az főleg a második szakasz szinte kínos megoldatlanságából látszik. Fekete sokat akart, jóval többet, mint bevállottan szerény elődje (megtartotta az első és harmadik sor rímelését is, amiről Brán Lőrinc lemondott), de nem bírta erővel.

Kibédi Sándor 1934-es tolmácsolása — kudarc. Gyenge, nem is egészen formahű munka; vereség az Esticsillag meghódításáért folytatott küzdelemben. Íme a kulcsszakaszok:

*Szállj alá szelíd szerelmem,
fénysugár legyen útid,
hassad át szívem s házamat,
életemet világsad!*

*Élve szoros földkörödben
a boldogság elillan —
míg idefenn az életem
hideg és halhatatlan.*

Egyetlen erénye az idézett nyolc sornak az utolsó sor tartalmi-formai hűsége; ennek a sornak valóban ez az „egyetlen lehetséges“ változata nyelvünkön (vissza is tér majd a következő fordítások legjobbjában). S még van egy nagy érdeme Kibédinek: vállalkozása, úgy látszik, meggyőzte a költőket arról, hogy önekik kell sorompóba állniuk, a tisztességes fordító-iparosok nem boldogulnak az Esticsillaggal.

1936-ból való a debreceni Oláh Gábor meglehetősen szabad, a vers formáját is megváltoztató átköltése. Figyeljük meg az idézendő kulcsszakaszokban, milyen ravaszul járt el Oláh: minden sort megtoldott egy szótaggal, ami által több teret kapott a tartalom újrafogalmazására (ámbár ez nem sokat segített rajta, mindenestre kevesebbet, mint amennyi műfordítói tekintélycsorbulást jelent a lemondás egy „nehéz“ formáról):

*Szállj le hozzám arany sugáron
Szelíd szép hajnalsillagom,
Szobám, lelkem kinyitva várom
Jöttödöt, fényes hajnalom!*

*Görbe utakon járva, kelve:
Szerencsén görbéd vállatok.
Én magam az égbe ölelve:
Hideg s halhatatlan vagyok.*

Oláh Gábor jól láthatóan bizonyos eredetiségre tört; ezt a nála egyedül felbukkanó „hajnalsillag“ szó is mutatja (megítélésem szerint a *luceafăr* legpontosabb megfelelője az „esthajnalsillag“ volna, csakhogy ez a szó nemigen fér be az adott verssorba; nem is használta senki). S ezzel az immár negyedik fordítással, úgy tűnik, bekövetkezett az a mennyiségi felhalmozódás, ami után minőségi ugrás jött.

Nem néztem utána, milyen sorrendben jelent meg Áprily és Berde magyar *Lucafărulja*; a „természetes sorrend“-nek mindenesetre az itt adott látom. Áprily Lajos vitathatatlanul jobb költő, mint Berde Mária (sőt talán úgy is fogalmazhatunk, hogy Áprily költő, Berde pedig irt verseket is); a *Lucafărul* tökéletességéhez azonban mégis a kiváló regényíróhoz jutott a legkőzelebb — talán mindeddig. (Nem indokolatlan döntés tehát, hogy a legutóbb Budapesten megjelent magyar Eminescu-válogatásba is épp az ő fordítását vették fel.)

Áprily, bizonyára abból a célból, hogy a vers fogalmisága és zeneisége pontosabban fedhesse egymást, egy formai elemről — az első és harmadik sor rímeltetéséről, a keresztírmről — egyszerűen lemondott. Íme:

*Szép Esticsillag, szállj alá,
surranj le egy sugáron,
ragyogd be árva életem,
olyan régóta várom!*

*Kimért kis körben üdvötök
csalóka s állhatatlan.
Én úgy bolyongom át az űrt
hidegen, halhatatlan.*

Igaz, hogy az elmaradt keresztírmét némiképp pótolja a hibátlan ritmus, az Eminescu-versekre oly jellemző „lány tengermoraj“, azonban fellép Berde, s bebizonyítja, hogy a maradéktalan formahűség sem béklyó:

*Szállj le, szelíd Esticsillagom,
Suhanj le egy sugáron,
Hasd át a lelkem és lakom,
Világold bé világom.*

*Élvén belül egy szűk körön
Halál vár üdvötökre,
Hideg hazámban nincs öröm,
De én élek örökre.*

Berde Mária végre egy olyan strófát alkotott (az első kulcsszakaszról van szó), amelyben nemcsak eléri, de — ez az igazság — egy árnyalattal túl is szárnyalja Eminescut. Nézzük meg, hogyan teszi. Egyfelől pontosan visszaadja az eredeti tartalmat, másfelől teljesen formahú — de ezen felül a szöveg egy fokkal szenvedélyesebb, esdőbb, mint az eredetiben, s egy fokkal zeneibb is a minden sorban felcsengő alliterációnak köszönhetően. Nem tartom véletlennek, hogy Cătălina édes hívását éppen egy asszony tudta a legkifejezőbben megfogalmazni; ebben a tényben az ihlet léte, az átélés szükségessége mellett szóló tanúságtételt látok — amiből következik az is, hogy az utolsó szakaszt, az Esticsillag bizonyos „férfigóggal“ tett kijelentését egy férfi fogalmazhatja meg legjobban.

Mi indokolja, hogy Berde Mária viszonylag tökéletes *Luceafărul*-tolmácsolása után még két költő alkotott egy-egy teljes magyar Esticsillagot? Nos, éppen az, hogy a mondott tökéletesség nagyon is viszonylagos (több szövegrész elemzéséből világosabban kiderülne, amit itt csak kinyilatkoztatni van módom: az, hogy Berde Mária az ihlet elragadtatásában sok helyen önkényesen bánt a szöveggel, s nem is állt mindenhol az első kulcsszakasz költői magaslatán).

Franyó Zoltán indult újabb ostromra 1961-ben, azt hiszem, inkább saját műfordítói teljesség-igényétől, mint a *Luceafărul* tartalmi értékeinek az eddiginél jobb kifejezése vágyától sarkallva, s valóban mindenkinél közelebb jutott a tökéletességhez a formahűség, a fogalmiság s a zeneiség szép párhuzamossága tekintetében, amint a kulcsszakaszok példája bizonyítja:

*Szép csillagom, ó, szállj le, jöjj
Egy fényzávon lebegve,
Ragyogd be házam, tündökölj
Tűnődő életemre!*

*Ti boldog létnek érzitek,
Bár szük a földi katlan. —
Az én világom zord, hideg,
S a lényem halhatatlan.*

Franyó számára nincs lehetetlen a formahú műfordításban; bűvész, aki mindenre képes. Egy dolog vámján azonban sok mindent elveszt abból, amit nyer tüneményes képességei révén — s ez a szó hangulata. Nincs terem kifejtetni, miért nem illik bele az Esticsillagba a „fényzávon“ meg — kisebb mértékben — a „katlan“ szó (s még sok hasonló, amelyeket itt nem idéztem); akinek van füle a hallásra, hallja, hogy ezek „kilógnak“ a költemény szó-hangulatilag is egységes, a mese egyszerűségéből s a romantika finom, elegáns bonyolultságából ötvözött szövegéből. Szerintem ez az, s nem bizonyos tartalmi értékek átmentődésének elmaradása, ami miatt a *Luceafărul*t érdemes volt újra magyarra fordítani, ezúttal Kiss Jenőnek, öt évvel később.

Elértünk tehát a nyolcadik és eddig utolsó teljes magyar Esticsillaghoz, mely betetőzi a kerekén fél évszázados fejlődést. Minden magyarázatnál konkludensebb, ha a kulcsszakaszokat idézzük:

*Ó, szállj alá, jó csillagom,
Lebegj le egy sugáron,
Jöjj, töltsd be elmém és lakom,
Ragyogd be ifjúságom!*

*A földi élet szük terén
Üdv, mámor állhatatlan.
Az én köröm tág, s benne én:
Hideg és halhatatlan.*

Mindezekon kívül, mint mondtam, még létezik egy „fél“ magyar Esticsillag-fordítás — pontosabban egy, a *Luceafărul*hoz írt verses előtanulmány szép, artisztikus, mélyen átértett fordítása Gáldi Lászlótól, az 1930-as évekből. Miért nem tolmácsolta Gáldi magát a *Luceafărul*t, az egészet? S miért nem fordította le az erre leghivatottabb költő, Dsida Jenő a páratlan költeményt, jóllehet alkatilag közelebb állt Eminescuhoz, mint bárki az itt szóba kerültek közül, s más verseinek egyenértékű magyar változatával már igazolta, hogy tökéletes tud lenni? Szmély szerint azt hiszem, Gáldit nagy tudásából fakadó szerénysége gátolta a vállalkozásban, a szeráfikus erdélyi költőt pedig valami titokzatosabb dolog, talán

egyfajta félelem az önmaga legbensőbb lényével való szembenézéstől. Születik-e költő, aki Dsida sírba vitt adósságát lerója a magyar irodalomnak?

Eminescu egyike azoknak a nagy alkotóknak, akik nemcsak „tükrözték“ a világot, de gazdagabbá, teljesebbé is tették önmaguk csodájával. Ha — mint a fentiekben tettük — csak egyetlen hullámgyűrűjét nézzük is neve, művei, hatása továbbregzésének az egyetemes irodalomban, egyetlen költeménye ismételt megszólalásait egyetlen nyelven, akkor is ámulattal s hálával látjuk, mennyi szépséggel ajándékozott meg bennünket.

MIHAI EMINESCU

FELEDÉS ÉJSZAKÁJÁN

Feledés éjszakáján
Ha lelkelem útra kel:
Vigyetek néma-árván
A tengerpartra el.

Gyász-zászló ne lobogjon,
Érckoporsó se kell,
Fiatal gallyakból font
Ágyon pihenjek el.

Csendes legyen az álom,
Közel a rengeteg;
A derült napsugáron
Mély vizek rengjenek.

Parti nagy bánatoknak
Kínján szívük zokog,
Míg szirtbe kapaszkodnak
Hulló hullám-karok.

Morajlanak, amíg mind
TajtékHzón visszahull.
Fenyő-erdő fölött ring
A hold álmatagul.

És senki ne sirasson
Allva fejem felett.
Csak a halál zúgasson
Fonnyadó levelet.

Mindentudó nagy árnya
Szélben suhanjon itt...
Fölöttem hársfa rázza
Omló virágait.

Véget ért bujdosásom,
Nem tébolygok tovább:
Emlék emeli bársony
Kézzeled hús sátorát.

Fenyvesek ormán gyúló
Hajnali csillagok:
Barátaim, simulón
Rám mosolyogjatok.

Nem sejtik: mily merő seb
Kínok hegsúlya nyom;
Míg kék liánok nőnek
Magános síromon.

OLÁH GÁBOR fordítása

A *Mai am un singur dor* első változatának fordítása. Oláh Gábor kéziratossági anyagából közli Szabó Sándor.